

ОРОФ. МИКОЛА ЧУБАТИЙ.

УКРАЇНСЬКА-КАТОЛИЦЬКА

ЦЕРКВА

РЕГЕНСБУРГ

Проф. Д-р М. ЧУБАТИЙ

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

(Відбитка з Загальної Української Енциклопедії —
з найконечнішими доповненнями)

РЕГЕНСБУРГ

1946

Ч. 1133/ІХ./46.

Дозволяється друкувати.

Від Ординаріяту Апостольської
Візитатури й Адміністратури

Мюнхен, 4. VII. 1946.

о. Николай Вояковський

Вид. С-ка «Українське Слово»

Druck: Mittelbayerische Zeitung, Regensburg

Українська Церква від св. Ольги й досі стоїть на роздоріжжі між Сходом та Заходом, між Римом та Візантією, з ясною тенденцією витворити свою власну церковно-культурну індивідуальність, оперту на догматиці Вселенської Церкви. Українське церковне життя від самих початків стало синтезою східного й західного християнства, аналогічно до всієї культури українського народу. Коли українська Церква досі не витворила своєї правної та обрядової індивідуальності, то причини цього слід шукати в сусідстві з двома відрубними церковними світами, з православною Москвою та римо-католицькою Польщею. Інтерес обидвох сусідів був у тому, щоб не допустити до заснування та скріплення окремішньої церковної організації в Україні. Від XIV стол. Москва намагається зберегти залежність української Церкви від себе як від «третього Риму», але так само й Польща старається насаджувати на українських землях пітому собі церковну культуру латинського обряду. Звідси — натиск обох сторін на всяку спробу української Церкви усамостійнитися від них та стати окремою одиницею, якою вона була за київської держави. Такою формою власного церковного життя був у нас католицизм українсько-візантійської культури — погляд, не загально ще поширений між українським громадянством. Уже доволі рано московсько-православна цензура перерадговувала наші літописи, а московська історіографія однобічно викривляла все, що відкривало нам наше минуле, оперте на Рим чи Болгарію. Так само однобічно польська історіографія представляла всякі спроби усамостійнити українську Церкву, як, напр., справу Фльорентійської та Берестейської Унії або українського патріярхату в XVII стол., опертого на Рим. Під один чи другий вплив підпадав у XIX стол., з малими винятками, загал наших істориків Церкви. Від них такі помилкові погляди на наше церковне минуле перебирає український інтелігент та загал.

Історія християнства на деяких частинах української етнографічної території сягає апостольських часів. Певне те, що св. Андрій працював між грецькими колоністами на чорноморських берегах України. Чи його праця засягнула й найближчих сусідів — скитів, ми не знаємо. Досить, що у трьох перших століттях християнства Христова віра шириться тут між германськими готами. В IV столітті стрічачемо вже тут готську церковну провінцію, що перетривала довгі століття. З першими відомостями про початки староукраїнської держави з другої половини IX стол. в'яжуться й перші відомості про місійну діяльність в Україні. Від того першого охрещення Руси в грецькому обряді за київського князя Аскольда коло 870 р. християнство не було тут чуже. По цілій Руській Землі, головно в торговельних осередках, вздовж водяного Дніпро-балтійського шляху, «із Варягів во Греки», жили християни і грецького (греки, болгари), і римського обряду (німці, варяги), а попри них і навернені русичі. За князя Ігоря було, певне, на старій Русі вже багато християн, коли в 2-ому договорі з греками поважну частину послів (найвпливовіших) становили християни, а в Києві була парохія при церкві св. Іллі. Коли Ігор сам не був ще християнином, то певно був симпатиком християнства. Його дружина та регентка держави, св. Ольга, охристившись у Царгороді 957 р., відкрила широко брами місійній праці християн. У перших роках володіння св. Ольги бере перевагу східне християнство, в останніх переходово — західне. При співпраці цісаря Оттона I місійну працю на Русі веде еп. Адальберт (pp. 961—962). Тоді не судилося ще кн. Ользі застромити переможний хрест на київських горах, бо владу в державі перейняв з її рук Святослав I Хоробрий, останній поганський лицар на Русі. Його наслідник Ярополк, вихованій кн. Ольгою, не тільки сам був християнином, а й дозволив свободно ширитися християнству в Україні та закінчив своє коротке володіння смертю як провідник християнської партії (к. 980 р.). З трагічною смертю Ярополка та перемогою Володимира вернулася поганська реакція в Київ, щоб на короткий час серед (єдиного знаного в нас) переслідування християн (мученицька смерть варяга з іменем) обновити культ Перуна.

Та незабаром Володимир не тільки особисто пішов слідами Ярополка, а й зрозумів, що інтерес держави вимагає, щоб натуралістичну поганську віру заступити вищою, духововою, християнською. Володимир повів свою державу на

шлях християнської культури та засвоїв їй той могутній чинник спійности, яким стала для Руси Церква. Володимир приймає хрещення в Корсуні (988 р.) з рук духовенства, але до християнізаційної праці покликує болгарських духовників, що почали в Києві працювати під проводом корсунянина Настаса, мабуть п е р ш о г о к и ї в с ь к о г о е п и с к о п а . З Києва християнство переможно посувается й до інших осередків держави. Щойно після більше ніж 10 років (по 1000 р.) князь бере архиєпископа з Болгарії, Івана, створюючи у своїй державі самостійну церковну провінцію, що, на зразок болгарського патріярхату, зберегла зв'язки і з Апостольським Престолом, і з візантійським патріярхом. Первісний устрій Церкви свідчить про те, як виливи обох осередків перехрещуються, хоч вища тоді візантійська культура витисла тавро на всьому нашому церковному житті. Зі смертю Володимира організація київської митрополії була вже наладнана; 8 епархій старої Руси сягають напевно своїми початками в часи свого хрестителя.

Щойно за Ярослава Мудрого, по смерті первого архиєпископа Івана, коли впав болгарсько-ахридський патріярхат, удалося Візантії перший раз втягнути київську митрополію у близьчу залежність від себе та посадити в Києві митрополита грека Теопемпа (к. 1030 р.). Візантійська залежність на церковному полі тривала лише до найближчого конфлікту Руси з Візантією (1043—46 р.). Після затяжної війни та пиняних мирових переговорів київська митрополія вступила знов на первісний шлях (з часів Володимира — на митрополичому столі засідає, без згоди патріярха, перший митрополит у країні) Іларіон (1051 р.). Між Києвом і Візантією, три роки перед знаним роздором Михайла Керуляря (1054 р.), прийшло до формального розриву. Часи Ярослава — це період дальшої розбудови церковної організації на Русі до 12 епархій, часи перших початків чернечого життя в Україні, часи появи культу перших святих рідного походження (св. Ольга, св. Борис і Гліб), це нарешті часи поширення церковних школ. Ярослав I помер щойно три місяці перед остаточним розривом між с х і д ю ю і з а х і д ю ю Ц е р к в о ю (1054 р.), а усамостійненій київській митрополії під проводом митрополита Іларіона довелось заняти виразне становище супроти роз'єднаного Старого й Нового Риму.

Шанси Старого Риму були тоді в Києві краї. То й не диво, що папські послі по трагічним акті в царгородській

Софії завертають на роз'єднану від трьох років із Візантією Русь, щоб київську митрополію зв'язати тісніше з Римом. По стороні папи стає виразно київський князь Ізяслав та преподобний Теодосій враз зі своїми однодумцями (Степан та ін.), зате патріярші впливи знайшли опору в молодшім Ярославичі, в переяславському князі Всеволоді та в преподобному Антонію. Правда, в часі першого прогнання Ізяслава з Києва удалося митрополитові Юрієві, грекові, засісти в Києві, але ж кілька років по повороті Ізяслава він попадає з ним у конфлікт та емігрує до Візантії. Свою церковну орієнтацію кн. Ізяслав зазначив недвозначно, коли (1075 р.) визнав себе ленником Апостольського Престолу та (мабуть) приняв із рук папи Григорія VII королівську корону. Під західнім впливом шириться тоді на Русі особливий культ св. Петра.

По смерті кн. Ізяслава перевагу в Києві беруть візантійські впливи, що зазначилися митрополитуванням двох греків: Івана II († 1088 р.) й Івана III. († 1089 р.). Західні впливи находять своє пристановище на Волині у кн. Ярополка Ізяславича та володимирського єпископа Степана, що його протилежна партія по смерті Ізяслава усунула з ігумена Печерської Лаври. Після смерті нездарного митрополита грека Івана III на митрополичий престол дістается заслужений переяславський еп. Єфрем, знов, мабуть, українець. Західня орієнтація проявилася тоді в нашій Церкві знаменним кроком — заведенням у 90-их рр. XI стол. сухо західного свята — перенесення мощів св. Миколи (Теплій Микола), незнаного в ні одній східній Церкві,крім київської.

- Переломовою подією в історії української Церкви є вступ на митрополичий престол грека Никифора I (1104 р.). Це вперше тоді київська митрополія недвозначно станула по стороні візантійського патріярха, зриваючи церковні зв'язки з Римом. Новий митрополит ураз із кількома владиками — греками починає гострий противапський курс із метою — привчати Русь дивитися на латинян як на визнавців іншої віри. Такий курс тривав ще за двох дальших митрополитів греків, до 1145 р., та скінчився гострою українською реакцією проти переваги греків у київській митрополії.

Собор владик 1147 р. зірвав з патріярхом та більшістю голосів українських владик (проти двох північних — новгородського та смоленського) поставив митрополитом українська Клима Смолятича (1147—55 рр.), давши йому bla-

гословення моцами папи Климентія. Але зорганізовані прихильники Візантії не признали Клима митрополитом, і опираючись на поміч сузdalських князів, прогнали по 7 роках Клима — на митрополію повернулися греки. Та в тому самому часі запримічусмо другу знаменну рису в історії руської Церкви. З політичним та національним поділом старої української держави на південну, — українську, — та північну — сузdalську й новгородську появляється вперше змагання поділити київську митрополію на київську, новгородську та сузdalську, але ж до цього не допустив іще тепер візантійський патріярх. Митрополити-греки аж до нападу татар сидли в Києві — але ж потатарські митрополити^{*} покидають «матір городів руських» та переселюються на північ у Володимир над Клязьмою.

Церковне життя потатарської України зосереджується на західніх землях. Побіч старого володимир-волинського та турівського єпископства осередком церковного життя стає тут новоосноване галицьке єпископство (по 1141 р.), владицтво перемиське й наймолодше холмське. Тут на захищених від кочовників західноукраїнських землях зароджується нова ідея зблизитися до Риму. Український архієпископ Петро (мабуть, київський митрополит Петро Акерович) бере участь у першому ліонському соборі (1245 р.), папське посольство під проводом Пляно де Карпіні веде переговори з галицько-волинським єпископом та володарем землі кн. Данилом, що й довели до коронації Данила на західноукраїнського короля (XIII стол.) та до заключення формальної церковної унії з Римом. Коли татари не дали королеві Данилові можливості підтримувати церковні зв'язки з Заходом, його син Лев почав робити в Царгороді заходи для створення окремої західноукраїнської митрополії в Галичині, і вони й увінчалися успіхом напереломі 1302—3 рр. На часи кн. Льва припадають перші церковні зв'язки Карпатської України з перемиським владицтвом.

* Останні володарі галицько-волинської держави культурно й політично належали властиво до західної Європи, і коли вже тоді не дійшло до тривкого церковного об'єднання з Римом, на велику шкоду української Церкви та нації, то причин цього треба шукати в невідрадному становищі папства в першій половині XIV стол. (авіньйонська неволя). Серед тих обставин на Заході ми не бачимо зрозуміння для

об'єднання української Церкви з Римом. З упадком західноукраїнської держави (1349 р.) непевна стала доля галицької митрополії, релігійно-церковне життя в цілій Україні попало в повний розстрій, передовсім через цілковитий майже брак якогось авторитетного церковного осередку. В другій половині XVI стол. на українських землях були аж три митрополити: галицький, литовський та київський. Тимто не диво, що окупаційна мадярська влада визначила цей час за найбільше пригожий, щоб на західній Україні ввести римо-католицьку церковну організацію.

Первопричини церковної організації римо-католицької Церкви в Україні сягають початку XII стол. До того часу, з огляду на брак різниць у вірі між християнами східного та західного обряду, не було потреби творити окремих римо-католицьких парохій. Зате в XII стол. ми вже стикаємо їх у Києві та в Новгороді, у другій половині XII стол. в Києві є вже монастир ірляндських бенедиктинів, у XIII стол., перед наїздом монголів, були місії домініканів та францисканів не лише на західній Україні, але й у Києві. Всі вони обслуговували колоністів-чужинців, що серед українського моря нерідко відпадали від католицької віри. Церковну юрисдикцію над колоністами — римо-католиками, порозкиданими по цілій західній Україні, мали від кінця XII стол. любуські єпископи на Шлезьку. Коли за часів короля Данила західноукраїнська Церква сполучилася з Римом, юрисдикція любуських єпископів над місцевими римо-католиками перейшла в руки місцевих владик грецького обряду, згідно з постановами 4-го лятеранського собору (1215 р.). Після зірвання Данила з Римом тут відновлено юрисдикцію любуських єпископів, і такий стан тривав до упадку західноукраїнської держави та до початків польського володіння.

Казимир Великий та католицькі кола станули на теоретичному становищі, що православна єпархія, як некатолицька, не існує, тимто всі єпископські столиці треба обсадити римо-католицькими прелатами. Вже в перших роках (1351 р.) чуємо про якогось римо-католицького перемиського єпископа Івана (Іванус!). та його наслідника Миколу Рудину. Цілий ряд амбітних домініканів та францисканів добуває собі навіть папські підтвердження та свячення на львівську, холмську та володимирську столицю, але ні один з них не обіймає управи своїх єпархій, а здобуває собі становище єпископського помічника десь на заході. Бо одна

річ було теоретично ставити справу, а друга її практично реалізувати. На просторах здобутої Руси, крім дрібних громад колоністів, зовсім не було вірних — римо-католиків. До того усунути місцевих нез'єднених владик було нелегко, та нарешті залишилася формальна перешкода — любуський єпископ завзято боронив своїх прав до юрисдикції над українськими територіями.

З приходом угорського панування в Галичині (1370—87 рр.) справа з заснуванням римо-католицької єпархії пішла енергійніше. Р. 1375 з'явилася папська булла «Дебітум пастораріс оффіції», що стала основою для поновної організації римо-католицької Церкви на західноукраїнських землях. Вперше нею скасовано юрисдикцію любуських єпископів і покликано до життя римо-католицьку митрополію в Галичі враз із суfragанними єпископствами в Перемишлі, Холмі й Володимирі. Рівночасно намічено, в міру поширювання володіння католицьких держав, творити єпархії в Турові, Луцьку й Києві. Словом — скрізь проти православного владики намічено оставити римо-католицького. Та насправді обсаджено лише митрополичу єпархію та перемиську. До особи митрополита ставив папа вимогу, щоб він знов мову місцевого населення. Такий і був перший митрополит Матвій, галичанин ізроду, мабуть, із львівських німців, до того часу єрлявський канонік на Угорщині; зате чистим німцем був перемиський єпископ Крик. Інших єпархів не було для кого творити.

Та порядкуючи справу єпархії, вже від часів Казимира В. почали тут масово закладати францисканські та домініканські монастирі, що їх за угорського володіння зорганізували в окремі вікаріяти на Русі. Світських та чернечих духовників набирали тут з усіх націй католицької Європи, з німців, з мадярів, чехів, нідерландинців та поляків. Нова римо-католицька провінція, враз зі своїми чернечими вікаріятами, мала характер справді міжнародний. Галицьку митрополію незабаром (1412 р.) перенесено до Львова, а сучасний польський король Ягайло повів репресії проти православних владик, бажаючи викинути їх зі столиць. Перемиському владиці забрали насильно катедру й перехристили її на римо-католицьку (1412 р.), галицьке владицтво взагалі перестали обсаджувати, незабаром обсаджено римо-католицьку столицю у Володимирі (1412 р.) та Луцьку, щоб у короткому часі сполучити їх в одне луцьке єпископство. Кн. Витовт, приблизно в тому самому часі заснував римо-

католицьке єпископство в Кам'янці на Поділлі. Засновано в першій половині XVII стол. єпископство в Києві закінчувало організацію римо-католицької Церкви в Україні. У XV стол. починають засновувати бернардинські монастирі. Масове насаджування римо-католицьких єпархій та монастирів, при рівночасних репресіях проти православної Церкви, мусіло викликувати опір та боротьбу проти чужої релігійно-церковної культури. Почалася боротьба двох культур, що у своїх початках спиралася, може, більше на обряд, ніж на віру, боротьба, що триває на західноукраїнських землях досі. Не була це ще тоді боротьба двох націй, бо ж римо-католицька Церква на цих землях була міжнародна, деякі з духовних уважали себе українцями. Масовий перехід у тім часі на латинство та признання установленої Римом епархії було б принесло тоді українській нації безсумнівні користі, було б витворило український римо-католицизм, та це тоді вже було неможливе, бо східно-церковна культура стала вже складовою частиною культури українського народу, отже рідною культурою. Залишилася боротьба східного обряду з латинством, боротьба нерівна, бо противник, куди слабший чисельно — спирався на державну владу.

Скріплення української Церкви на західніх землях у цій боротьбі принесла польсько-литовська унія, — вся українська та ще й білоруська територія давньої київської митрополії опинилася під одною династією Ягайлонів. В урядових католицьких колах роздвоювався погляд на церковну політику в Україні: полатинщення української землі чи унія зі збереженням грецького обряду. Перший погляд заступають раз польські кола, другий — поважні сфери великого князівства.

Знову стала актуальна справа церковної унії на соборі в Констанці (1417 р.), у Фльоренції (1439 р.) та виринула давня справа поділу київської митрополії чи то відлучення від цефі московської Церкви. Довершення релігійної унії у Фльоренції митрополитом Ісидором викликало сприятливий відгомін лише серед українських та білоруських кіл (український князь Олелько, білоруський Юрій Лінгвінович, володимирський єпископ). Зате ідея католицизму зі збереженням рідної церковної культури в Україні та Білорусі викликала безпощадну боротьбу польсько-литовських католиків (єпископ віленський Матвій) та московського православія (московський князь Василь Васи-

левич), що проти унії працюють у взаємному порозумінні. Ісидорова унія замикала дорогу для латинського католицизму в Україну, римо-католицьку організацію робила зайвою та відокремлювала духову українську й білоруську Церкву від Москви. Під натиском обох сторін Ісидорова унія після зверх 60-літньої борні наречті впала (1501 р.), але ж полишила по собі один позитивний здобуток — остаточне відділення московської Церкви від українсько-білоруської митрополії. Сталося це декретом Ап. Престолу з 1458 р. та з вибором московського митрополита (1461 р.).

Українсько-білоруська Церква виявляє на початку XVI стол. (по 1501 р.) навіть деякі змагання до внутрішньої обнови на віленському соборі (1509 р.) та скріплюється в Галичині через віднову галицько-львівського єпископства (1539 р.) — але згодом попадає в цілковитий розстрій. У другій половині XVI стол. нашу Церкву точить черв'як симонії, темноти духовенства, повного упадку чернечого життя та невільничої залежності від світської влади. З одного боку, в її богословію просякає модний тоді протестантизм, з другого боку, з заходу напирає обновлений на тридентському соборі римо-католицизм при помочі езуїтів. Спроваджені до Польщі кардиналом Гозієм (1568 р.) езуїти вже в найближчих роках поширяють в Україні мережу своїх школ. Не маючи ніякої допомоги від візантійського патріярхату, що сам був у повному занепаді, українсько-білоруська Церква не могла витримати цього-подвійного натиску: верхи громадянства переходять масово на римо-католицизм, або безпосередньо, або через протестантизм; решта ідейників (кн. Острозький) ще якийсь час боронить важкі до оборони позиції, до боротьби втягається нечисленне міщанство (братства). Але їм не сила було вдергати стан посідання своєї Церкви ні перевести її внутрішню обнову. Побіч заслуг щодо піднесення освіти, слід згадати й негативні риси їх діяльності (вмішування світських у суто церковні справи, конфлікти з єпархією, напр. єпископ львівський Балабан та Ставропігійське Братство). Інші ідейники, не бачачи рятунку для своєї Церкви, через брак гідного духовенства доходили до заперечення основ єпархічного устрою Церкви (Іван Вишенський). Залишилась єдина дорога спинити натиск латинсько-польського табору та протестантів: шукати захисту в унії з Римом, зберігаючи при тому церковно-національну культуру, або віддатися в цер-

ковну та політичну опіку православній Москві, затрачуючи свою церковну та національну індивідуальність. Епархія української Церкви та Острозький вибрали перший шлях і таким чином назріла Берестейська Унія 1595–6 рр.

Трагедія української Церкви була в тому, що не всі її шари розуміли, яка має бути церковна унія з Римом та які з неї користі. І між творцями унії владиками чи не єдиний володимирський єпископ (згодом київський митрополит, 1599 р.) Іпатій Потій розумів, що залежність від папи повинна скріпити нашу церковно-культурну індивідуальність та помогти нації наблизитися до західної Європи (Потієва Унія). Зате з інших владик деято шукав особистих користей (еп. Балабан) або ласки короля (еп. Терлецький), що зразило до справи унії кн. Острозького. Українсько-білоруська Церква поділилася на дві табори: епархія, частина духовенства, частина української шляхти та міщанства стала за унію, друга частина громадянства з дотеперішніми прихильниками унії (kn. Острозький, львівський єпископ Балабан, перемиський Копистенський) — проти неї. Кільканадцять літ пізніше втягнено до боротьби проти унії й козацтво. При його допомозі проти уніятської епархії поставлено епархію нез'єднену з митрополитом Борецьким на чолі (1620 р.), проти митрополита став митрополит, проти єпископа єпископ. Почалася внутрішня боротьба «Руси проти Руси». Вона оживила на короткий час культурний, освітній та письменницький рух по обидвох сторонах: повстас полемічна література; прихильники унії втягають до боротьби — езуїтів, противники — протестантів; перші були чужі культурі нашої Церкви, другі — її вірі; повстають школи, але в результаті взаємна борня мусіла невідклично ослабити одних і других та зробити обидві сторони податним ґрунтом для експансії обох історичних сусідів.

Нічого не помагали зусилля світлих та ідейних провідників обох сторін — припинити боротьбу, «щоб Русь не нищила Руси». Таке гасло кидає наслідник Потія, уніятський київський митрополит Йосиф Велямин Рутський; його підхоплює противник, згодом прихильник унії М. Смотрицький, з ним солідаризуються та беруть це гасло за своє обидва митрополити нез'єднених: нелегальний перед Польщею — Йов Борецький та призначений польським урядом його наслідник — Петро Mogila (1632—46 рр.). В їх умах зароджується велика ідея створити київський п-

т р і я р х а т , залежний від Риму, що об'єднав би всю розсварену українську Церкву. Митрополит Рутський готов був навіть зректися митрополії на користь майбутнього патріарха Могили, щоб лише поєднати «Русь із Руссю». Воскресла ідея «Потієвої Унії» в широких розмірах, стаючи поважною загрозою для московських і латинсько-польських плянів.

Більшість польської єпархії, заведена в тій надії, що унія, мовляв, поведе українську Церкву на дорогу полатинщення та затрати власної індивідуальності, починає гостру боротьбу проти об'єднаної з Римом української Церкви на сеймах і синодах та щоденному житті. Ніхто й чути не хотів, щоб уніятських єпископів, згідно з обіцянкою короля (1595 р.) допустити до сенату та зрівняти їх у державі в правах. Усі просьби пап до польсько-католицьких єпархій були «гласом вопіющого на пустині». З другого боку до боротьби з унією виступає українська козаччина. Саме тоді, коли духовні батьки обох церков обдумували пляни, як покінчити з нещасним роздором, героем дня й вулиці залишилася козаччина, що вміла й під дніпровий лід пустити митрополичого намісника уніята Грековича, і власному митрополитові Борецькому ґрозила «Славутиці напитися», коли б він думав про згоду з уніятами (київський собор 1628 р.). Боротьба між обома таборами велася до Хмельниччини на всьому просторі України та Білорусі, зазнавши такими подіями, як убивство св. Йосафата, архієпископа полоцького (1623 р.) або, з другого боку, дезерція слабших духом, що шукали спокійного захисту на Московщині або в латинсько-польському таборі (Касіян Сакович).

Серед частини уніятів, поборюваних своїми й чужими, появляється слабодушність — чи можна буде «Потієву Унію» зберегти в первісній її чистоті. Тут побіч її оборонців (Методій Терлецький, Яків Суша, митрополит Кипріян Жоховський), появляється поважна течія, що починає прямувати до затрати власної церковно-культурної індивідуальності: то тут, то там починається дезерція в римо-католицький табор, іде хвиля полатинщення обряду та польщення української з'единеної Церкви. Цей дуже небезпечний прояв підтиняв основи «Потієвої Унії», давав противникам доказ, що унія — це нібито лише поміст до полатинщення України.

Хмельничина завдала українсько-католицькій Церкві важкий удар. Крім фізичного винищенння духовен-

ства, храмів та церковного майна їй загрожувало цілковите скасування в трактатах Польщі з козаками (1649—1658 рр.), алеж серед цих важких часів гартувалися релігійні характеристи, і 1664 р. холмський єпископ Суша міг у меморіалі до Риму сміливо писати, що в часах козацьких воєн та шведського наїзду уніяцьке духовенство показало більшу католицько-релігійну характерність, ніж римо-католицьке духовенство в Польщі. Нема двох думок, що в тій добі руїни українська католицька Церква під Польщею репрезентувала тут єдину зорганізовану силу, об'єднуючи щораз нові простори української землі. Остання спроба митрополита Жоховського на т. зв. люблинському з'їзді (1680 р.) довести до порозуміння уніятів і нез'єдинених у Польщі не повелася через опозицію луцьких православних, що кілька років потім дали з-поміж себе гробокопателя самостійності української нез'єдиненої Церкви на Гетьманщині, митрополита кн. Четвертинського. Та ряди нез'єдинених під Польщею з кожним днем слабнуть; 1692 р. за єп. Винницького піддається під послух Римові перемиська епархія, 1700 р. за єпископа Шумлянського львівська, 1702 р. за єпископа Жабокрицького остання — луцька й нарешті 1708 р. львівська Ставропигія. За той час українська нез'єдинена з Римом православна Церква, сорок років від переходу України під руку царя, «тратить свою самостійність» (1688 р.), вона раніше стала московською, ніж уніяцька польською.

Зреорганізувати з'єдинену з Римом українську Церкву, спинити заведений латинськими практиками обрядовий хаос, поправити її внутрішню дисципліну та не допустити бодай до дальшої затрати церковно-обрядової індивідуальності — поставив собі за мету за митрополита Льва Кишки Замойський Синод 1720 р. До «Потієвої Унії» він уже не повернувся, йому довелось лише скодифікувати тодішній стан. Та Замойський Синод ствердив нову рану на організмі нашої Церкви — внутрішню боротьбу між світським духовенством і василіянами.

Обновлені митрополитом Рутським василіянами (1617 р.) були зорганізовані в одну провінцію, їх архимандритом до митрополита Жоховського (1675 р.) був кожночасний митрополит. Василіяни дали цілий ряд ревних апостолів церковного об'єднання (св. Йосафат вийшов теж з їх рядів), подбали, на зразок езуїтів, про освіту молодих адептів і, як більш освічена частина українсько-білоруського духовен-

ства, відрізнялися від світського кліру. Та незабаром по смерті св. Йосафата багато їх тратить з очей ідею «Потієвої Унії», вводить у Церкву латинські практики, а то й масово переходить на латинський обряд. Коли ж у додатку в другій половині XVII стол. почали приймати до Чину поляків, що щердко для кар'єри, переходили на грецький обряд, залишаючись у дусі й надалі римо-католиками й поляками, Чин василіян починає скоро відчужуватися від мас вірних і польщитися. Ухвали Замойського Синоду, що кожний епископ-номінат мусить відбути чернечий новіцят, василіяни інтерпретували так, що лише вони можуть бути епископами. І справді мало не всі уніяцькі владики XVII—XVIII стол. виходили з василіян. Між ними бували й люди, широко зв'язані з рідною Церквою й вірними, та бували й чистокровні поляки. Світське духовенство василіяни тримали здалека від своїх шкіл, щоб не мати суперників на вищих духовних становищах, зате змагали до всевладного впливу в уніяцькій Церкві, що доводило до боротьби з митрополитами (Лев Кишка, Атанасій Шептицький), хоч вони теж виходили з їх рядів.

Після приєднання до Риму обох галицьких єпархій василіяни на капітулах у Львові (1739 р.) та в Дубні (1743 р.) — утворили свою другу українську провінцію (коронну), побіч дотеперішньої білоруської (литовської); на чолі Чину став протоархимандрит та два провінціали. В першій половині XVIII стол. вони посунулись аж по Дніпро, розбудовуючи нові відпустові міста при своїх монастирях (Почаїв, Жировиця, Крехів і т. д.) та закладаючи десятки шкіл (Кристинопіль, Бучач, Теребовля, Збараж, Гумань, Шаргород, Бар та інші).

В половині XVIII стол. на українську католицьку Церкву насуває московське синодальне православія, маючи за собою політичну перевагу Росії над слабою Польщею. Та сама Росія, що в гетьманській Україні низила український характер православної Церкви, в Польщі виступає «в обороні православних», яких, до речі, була вже лише жменька. На відновлене могилівське владицтво (1720 р.) російський Синод висилає у XVIII. стол. визначних українців, як колишніх ректорів київської Академії — Берла, Волчанського, врешті Юрія Кониського, відомого українського патріота.

Гайдамацький рух на Правобережжі Росія скермовує проти однонаціональної української католицької Церкви. Українськими руками почала нищити її культурні огнища

саме тоді, коли у східніх частинах Речіпосполитої барська конфедерація закидала уніяцькому духовенству симпатію до гайдамацького руху. Чого не довершили гайдамаки, закінчила Катерина II. Насильне, двома наворотами, нищення унії в Україні та Білорусі за Катерини II (1768—75 рр., 1792—96 рр.) було ясним доказом, що греко-католицька Церква стала в очах Росії тим самим, чим у політичній ділянці була гетьманщина чи Запорозька Січ, — одне і друге треба було знищити.

Саме тоді виявилися найслабші сторінки уніяцької Церкви. Київські митрополити Ф. Володкович (1762—78 рр.), Я. Смогожевський (1780—86 рр.) та Т. Розтоцький (1787—1805 рр.), частина єпископів та василіян були попольщенні. Маса темного світського духовенства не добачала різниць між унією і православіям, зате бачила, що вище освічене духовенство — чужий для нього світ, то й пішла по лінії найменшого опору, коли стала перед загрозою переслідування свого та своїх родин. Ні в одних, ні в других шарах духовенства греко-католицької Церкви не було кандидатів на мучеників за український католицизм. Їх могло видати тільки зв'язане з народом освічене духовенство й неспольщена частина василіян. І саме з тої верстви вийшли жертви конфедератів барських — «бердичівські ісповідники» (1772—75 рр.) та страженці луцьких російських надзвичайних трибуналів 1788 р.

В першому поділі Польщі південна частина київської уніяцької митрополії перейшла під володіння Австрії, що при тогочасній юсифінській системі довело до майже повного відокремлення тої частини української Церкви від митрополії, яка ще якийсь час залишилася при Польщі, а, після третього її поділу, при Росії. Великий реформатор Ігнатій Сойм Польщі (1788—91 рр.) занявся і справою української Церкви, з'єдиненої з Римом і нез'єдиненої. На синоді православних Польщі в Пинську (1791 р.) зреорганізовано устрій нез'єдиненої Церкви і покликано до життя православну митрополію та три владицтва, зате греко-католицькому митрополитові признано місце в сенаті, хоч і останнє, після всіх римо-католицьких єпископів. Та всі ці постанови не ввійшли в життя, бо незабаром прийшов другий і третій поділ Польщі, панування Росії, а з ним дальнє насильне нищення греко-католицької Церкви. Правда, за царя Павла припинено її переслідування, але ж баланс за останніх 30 роках був сумний. На землях на захід від Дні-

пра та Двини з 11 мільйонів вірних залишилося при греко-католицькій Церкві лише яких два мільйони недобитків із двома єпископами, решта ж опинилася під крилами російської синодальної Церкви. За Павла I й Олександра I українська католицька Церква вилікувала трохи свої рани і навіть скріпилась, її унезалежнено від римо-католицького архієпископа Сетшенцевича, отворено окрему автономічну уніатську секцію при католицькій колегії в Петербурзі, але брак власних духовних заведень не давав змоги відродитися клирові. Молодь виховувалася в головній семінарії при виленськім університеті, з релігійного погляду ліберально-йосифінськім, з національного — польськім; звідсіль вийшло багато апостатів, до того ж відновилися старі спори білого й чорного духовенства. Тимто не диво, що коли за нового царя Миколи I настало знову переслідування греко-католиків на Білій Русі та Україні, вони удару не відержали.

Перші апостати (Сімашко, Лужинський, Зубко, Жарський) знайшлися саме між вищим клиром, здебільша виленськими вихованцями. Симпатії декого з-поміж василіян та вищих духовників до польської революції 1830—31 рр. дали російському урядові привід до репресій, хоча пляни знищення унії зручно підготовив Сімашко ще три роки раніше. В рр. 1827—39 зліквідовано насильно греко-католицьку Церкву на всіх українських та білоруських землях під Росією з винятком Холмщини. У найкращому розмірно становищі опинилася та частина української Церкви, що 1772 р. попала під Габсбургів, під якими вже від 300 років була церковна епархія — Закарпаття.

Початки церковної організації на українському Закарпатті доволі неясні. Є здогади, що у XII—XIV стол. воно з церковного погляду було залежне від галицько-перемиської епархії. Зате історично певне те, що місцева церковна організація Закарпаття виросла навколо манастиря св. Миколи на Чернечій Горі під Мукачевом, основаного подільським кн. Федором Корятовичем у другій половині XIV. стол. (к. 1360 р.). На сході на Мармарощині подібним церковним осередком був Грушівський монастир, що походив з тих самих часів. Ігумени мукачівського манастиря здобувають собі згодом юрисдикцію над середуцім Закарпаттям, а далі над усією країною, доки ігумен Іван не став первшим єпископом (1491 р.); він підлягав безпосередньо царгородському патріархові.

З політичним поділом Угорщини в другій половині XVI стол. й українське Закарпаття розділено між Габсбургів і семигородських князів. Католицькі впливи Габсбургів та українських уніятів з-поза Карпат (еп. Т. Крупецького) привели мукачівського єпископа В. Тарасовича з частиною духовенства до церковної унії з Римом, (1746 р.), а за його наслідника Парсенія Ратошинського (1648—70 рр.) на синоді в Ужгороді (1652 р.) перейшло на унію все західне Закарпаття. У східній частині православ'я трималося до упадку семигородського князівства. Мармарощина перейшла на унію аж 1716 і 1721 рр.

Об'єднана з Римом ціла мукачівська єпархія зводила боротьбу з латинськими ерлявськими єпископами за незалежність від їх юрисдикції; та заходами єпископів М. Ольшанського, Івана Брадача та головно А. Бачинського (1772—1809 рр.) вдалося не тільки правно закріпити самостійність мукачівської єпархії (1771 р.), аде й розбудувати Церкву на Закарпатті та подбати (1818 р.) про створення другої єпархії у Пряшеві (перший єпископ Григорій Таркович 1817—41 рр.). До зреалізування пляну еп. Бачинського (що переніс мукачівську столицю до Ужгорода 1775 р.), щоб сполучити Галичину й Закарпаття в одну церковну провінцію (1774 р.) та покликати знов до життя галицьку митрополію, не допустили мадяри. Еп. Бачинський найбільше причинився до створення у Відні виховного духовного інституту «Барбареум» (1774 р.).

Відтепер доля української закарпатської Церкви зв'язана з долею Церкви в Галичині, що теж переживає добу свого відродження. Для обох частин української католицької Церкви устійнено тепер назву: греко-католицька Церква. Основана греко-католицька духовна семінарія у Львові (1783 р.) і «Студіюм Рутенум» (1787, р.) при львівському університеті піднесли рівень освіти духовенства. Заходами крилошанина М. Гарасевича в Римі та у Відні обновлено галицьку митрополію (1808 р.), хоч через опір мадярів не влучено до нової митрополії Закарпаття. Буллою «Ін універсаліс Екклезіе регіміне» (1807 р.) Апостольська Столиця признала галицькому митрополитові приблизно ті самі права, що їх мав київський митрополит. Два перші галицькі митрополити А. Ангелович (1808—14 рр.) та М. Левицький (під кінець життя кардинал) підготовляють далі ґрунт під церковне та національне відродження. Духовенство, досі спольщене, поволі органічно зв'язується з народом та почина-

нає грати в культурному житті нації першорядну роль (львівська духовна семінарія та її вихованці «Руська Трійця»; провідна роля в національному житті Григорія Яхимовича; протест митрополита М. Левицького (1843 р.) проти нищення греко-католицької Церкви в Росії; заслуги митрополита М. Левицького та перемиського еп. Івана Снігурського в народному шкільництві і т. д.). За нового митрополита Г. Яхимовича прокидается живий рух очищування греко-католицького обряду в Галичині від латинських практик, чого митрополит хотів довершити на проvinціональному синоді, приготованому на 1863 р. Рух той триває і за митрополита Литвиновича (1864—69 рр.), але тепер він дістает глибшу основу в політиці московофільської течії, що почала тягти нашу Церкву в напрямі московського православія. Правда, вище духовенство, т. зв. святоюрі, заскладнювалися лише в консервуванні та очищуванні обряду, але ж деяка частина нижчого духовенства і світських проявляли недвозначні симпатії до московського православія. Своє правдиве обличчя виявили вони щойно на Холмщині.

На Холмщині до польського повстання (1863—64 рр.) російський уряд терпів греко-католицьку Церкву, силкуючись лише з допомогою прихильних собі духовних очищувати там полатинщений уже східній обряд та відпольщувати спольщене духовенство. Після польського повстання почав він уживати насильних способів, щоб повести там православну пропаганду. Адміністратора холмської єпархії о. Калинського, що його син брав участь у повстанні, вивезли до Вятки (1866 р.), і на його місце, без згоди Риму управу єпархії віддали апостолові Войціцькому. Та опір українського населення Холмщини, прив'язаного до католицизму, був такий сильний, що російський уряд згодився призначити на холмського єпископа галицького «святоюрія» М. Куземського. Новий владика обмежувався лише відлатинуванням обряду й відпольщуванням єпархії, та це не вдоволяло ні російського уряду, ні півтори сотні галицьких священиків-московофілів, що прибули туди під провідом М. Попеля. Вони інтригами причинилися до усунення єпископа Куземського з владичого престолу, і М. Попель, як завідатель холмської єпархії, насильно по мунических трупах холмського населення (у Дрелеві та Прагутині) перевів формально цілу єпархію на православія (1875 р.). Насправді український народ на Холмщині дер-

жався ще довго католицизму. Коли 1905 р. російський уряд дозволив переходити з православія на римо-католицизм, 200.000 холмщаків перейшло на римо-католицизм, бо на греко-католицизм не вільно було переходити. Це булочиною сполъщення Холмщини. Православія старалися ширити і московофільські священики в Галичині (перехід села Гниличок та о. Івана Наумовича). Жертвою того церковного заколоту впав заслужений на полі ширення тверезості в Галичині митр. Йосиф Сембраторович. На домагання віденського уряду Апостольський Престіл відкликав його до Риму, а управу митрополії переняв Апостольський адміністратор Сильвестер Сембраторович (1882—85 рр.). Започатковану ще за його попередника реформу василіян загал українського населення в Галичині прийняв з недовір'ям, бо реформу доручено езуїтам (новіціят у Добромулі (1882 р.). Та реформа василіян була корисна, їх переведено в чин активний, культурний та здатний до місійної праці, засновані ними видавництва (Жовква) дали народові сотні тисяч релігійно-католицької лектури. Побоювання за національний характер зреформованого Чину виявилися безпідставними. Зреформовані василіянки причинилися і до реформи Чину василіянок, що перші почали основувати українські жіночі школи. Розуміючи, якою загрозою для католицизму в Галичині є московофільство, митр. Сильвестер Сембраторович (1885—98 рр.), з кінцем життя (1895 р.) кардинал, зблизився до молодшого українського духовенства. За нього покликано до життя третю галицьку єпархію у Станиславові (1885 р.), і першим станиславівським єпископом став Юліан Пелеш (1885—1891 рр.), заслужений учений богослов, автор першої історії української католицької Церкви, згодом перемиський владика (1891—96 рр.). Митрополит Сембраторович скликав провінціональний синод до Львова (1891 р.), що його вже підготовляв перед своєю смертю митрополит Яхимович. За митрополита Сембраторовича почато засновувати (о. Кирило Селецький і василіянин о. Ломницький) «згромадження Сестер Служебниць», які від 1892 р. основують дитячі захисти.

У кращому становищі, ніж у Галичині, перебувала українська Церква на Закарпатті з початком XIX-го стол. Ale 1848 р. (мадярське повстання) став у житті Закарпаття критичним: симпатії народу та духовенства були на боці Габсбургів, а це викликувало супроти них репресії збунтованих мадярських магнатів. Та ще гірші часи настали після

австро-угорської угоди (1867 р.), коли на місце віденського централізму прийшло шовіністичне правління Будапешту і з ним мадяризація української Церкви. Новий курс започаткував мукачівський єпископ Степан Панкович (1867–72 рр.), що, замість до Відня, висилав питомців на науку до Будапешту та Острогому. За нього виділено південну частину мукачівської єпархії в окремий вікаріят із власною консисторією та богослужбовою мадярською мовою, з осідком у Гайдудорг. Вікаріят переміщено (1912 р.) на окрему єпархію, що тепер у границях Угорщини. Мукачівські та пряшівські єпископи до 1918 р. продовжували цей мадярський курс, доводячи до нової мадяризації¹ Церкви, а то й духовенства у приватному житті. Рівночасно з мадярською системою починає на Закарпатті ширитися московофільство, і з ним симпатії до російського православія, що його перед війною вважали там за єдине забороло «руського духу». Тим то не диво, що, коли не стало мадярської опіки (1919 р.), серед темного закарпатського населення масово почало ширитися православія.

На галицькій митрополії по смерті С. Сембратовича, після однорічного митрополитування колишнього станиславівського єпископа Юліана Куіловського, засів 1901 р. митрополит гр. Андрій Шептицький, перед тим станиславівський владика¹). Рід Шептицьких має велику церковну традицію: кількох ігуменів, єпископів, двох митрополитів у XVIII стол. — Анастасій (1729—46 рр.) і Лев (1778—79 рр.), Митрополит Андрій Шептицький, велика індивідуальність на міру Потіїв та Рутських, якого діяльність усебічна. За нього приходить до обнови східних традицій у нашій Церкві та рівночасно до скріплення католицизму серед вірних. Українська Церква в Галичині стає, свідома своєї історичної місії — праці над церковним об'єднанням східних слов'ян, вона здобуває нову світлу історію своєю культурною працею. Василіяни на капітулі в Добромулі (1931 р.) зреорганізовуються у три провінції з архимандритом у Римі у проводі. До Чинів василіян, василіянок та «Згромадження СС. Служебниць» приходять нові, повстають (від 1906 р.) монастирі обновленого Студитського Уставу, що нав'язують безпосередньо до старого українського чернечого життя Печерської Лаври (ігumen о. Климент Шептицький); 1913 р.

¹⁾ Митрополит Андрій Шептицький помер 1. IX. 1944 р., після чого на митрополичий престіл у Львові вступив архиєпископ Йосиф Сліпий, вивезений на Схід 1945 р. — Ред.

митрополит покликує до життя східно-галузь Чину Спасителя (Редемптористів); виринають нові жіночі «згромадження» СС. Студиток, Св. Йосафата, Св. Йосифа, Пресвятої Родини, Мироносиць та східня галузь Сестер св. Вікентія з Паольо.

Для освіти світського духовенства повстають епархіальні семінарії у Станиславові (завдяки станиславівському еп. Григорієві Хомишинові¹⁾) та в Перемишлі (завдяки перемиському єпископові Константинові Чеховичеві). Та найбільше діло в цій ділянці — греко-католицька Богословська Академія у Львові (1928 р.), єдина в усьому світі українська богословська школа університетського рівня (організатор її ректор о. др. Йосиф Сліпий). Заснування папою Пієм XI монаументальної української духовної семінарії ім. св. Йосафата в Римі закінчує наші здобутки на полі вищого духовного шкільництва за останніх 30 років.

Митрополит Шептицький старався від свого вступу на престіл надати українській Церкві оfenзивний характер на полі унійної праці, чим підніс її до поважного чинника у Вселенській Церкві. Обнова східних традицій у усьому житті української Церкви в Галичині мала за мету видвигнути присипаний пилом у XVIII і XIX стол. ідеал «Потієвої Унії». Митрополит нав'язав контакт з усіма недобитками уніятів на Наддніпрянщині та Білорусі, відбув небезпечну подорож (1908 р.) по російських землях, став організатором унійних велеградських з'їздів та зацікавлював католицький світ справою об'єднання східних християн. Тим то не диво, що з приходом царської армії до Галичини (1914 р.) митрополита ув'язнено і вивезено, а на українську Церкву в Галичині впали переслідування. Та саме серед найбільших утисків митрополит Шептицький таємно настановив луцьким єпископом о. д-ра Йосифа Боцяна (1914 р.), а упадок царату дав йому змогу приступити до організації української Церкви на землях колишньої Росії, головно в Україні (греко-католицькі парохії в Києві, Одесі, Катеринославі, Вінниці, Кам'янці і т. д.); у Петербурзі відбувся собор російських католиків під проводом митрополита та наладнувалась і там церковна організація російської католицької Церкви східного обряду, з о. Леонідом Фьодоровичим як її екзархом у проводі. Больщевицька навала внеможливила дальшу працю над об'єднанням європейського

¹⁾ Вивезений на Схід у 1945 р., помер у тюрмі. — Ред.

Сходу. Коли ідея «Потієвої Унії» у своєму розвитку не йшла своїми природними шляхами серед нез'єднаних українців та білорусинів під Польщею, а природні наставники цих вірних — покійний єпископ луцький Йосиф Боцян († 1926 р.) та апостольський візитатор єпископ Микола Чарнецький — не могли обністи вповні духовного проводу вірних, що горнулися до церковного об'єднання, то причин цього треба шукати в тодішньому політичному становищі цих земель.

Сильно підвищений культурний рівень українського народу та десятки загально-національних установ — це висліди конструктивної праці двох останніх поколінь духовенства з митрополитом у проводі. Коли Галичина в рр. 1917—20 була передовим носієм найвищих змагань української нації, то це треба завдячувати виховній праці й українській католицькій Церкві в Галичині в останніх десятках літ.

Українська католицька Церква має свою організацію і поза своєю суцільною територією, на колоніях в Югославії, Австрії та в Америці.

В Югославії для українців (коло 35 тис.) існує греко-католицька єпархія в Крижівцях. Основана для сербів-ускотів 1611 р. відразу як уніяцька, під назвою «вратянської єпархії», хиталася довго між католицизмом та православ'ям. У перших роках існування працював тут український василіянин Методій Терлецький, пізніший холмський єпископ. Крижівську єпархію (під цією назвою) оснував папа Пій VI 1777 р. та влучив у її склад українців, що від половини XVIII стол. почали туди напливати з західнього Закарпаття (Пряшівщини). По світовій війні влучено до неї і галицьких переселенців у Босні. Передостанній крижівський єпископ Діонісій Няраді (1914—1940 рр.), родом із Керестура, найбільшої української оселі на Бачці, поклав велиki заслуги для розбудови своєї єпархії³⁾.

В Австрії існує українська-католицька парохія у Відні при церкві св. Варвари, основана ще 1784 р. для потреб греко-католиків у Відні.

Для українців-католиків на Буковині (належали до 1919 р. до станиславівської єпархії) та в східній Мадярщині (належали до Ужгороду), що 1919 р. ввійшли в склад Ру-

³⁾ Наслідником єпископа Няраді, що помер, отруєний ворогами, став єп. др. Ян Шімрод, хорват, великий прихильник та оборонець греко-католицької Церкви й українського народу. — Ред.

мунії, Рим наставив єпископського вікарія в Чернівцях, залежного від румунського греко-католицького єпископа в Мармароші (1930 р.).

В Північній Америці першою зорганізованою українською католицькою єпархією була єпархія в США з осідком у Філаделфії. Спершу українські переселенці підлягали ірляндському римо-католицькому єпископові; власного єпископа дістали аж 1907 р. (Сотер Ортінський, 1907—16 рр.). Та вже при новій обсаді опорожненої столиці (1924 р.) настановлено окремого єпископа для українців з Галичини й окремого для вірних із Закарпаття. Для канадських українців назначено первого єпископа о. Никиту Будку (1912—28 рр.). Українські переселенці в Півд. Америці (Бразилії, Аргентині) підлягають іще місцевим римо-католицьким єпископам. Важним церковним та культурним осередком для бразилійських українців є василіянська місійна стація в Куритибі.

Література: Кульчинські Й.: Спецімен Екклезіє Рутеніце, Рома, 1773—74; Макарій (о. Булгаковъ): Исторія русской Церкви, I—XII, Спб., 1857—83; Гарасевич М.: Анналес Екклезіє Рутене, Львів, 1863. Кояловичъ М.: Исторія возсоединенія западно-русскихъ старыхъ времечъ, Спб., 1873; Пелеш И.: Гешіхте дер Уніон дер рутенішён Кірхе міт Ром, I—II, Він, 1878—80; Ліковські Е.: Дзес косьцьола уніцкаго на Літве і Русі в XVIII—XIX. в., I—II, Познань, 1880; Голубевъ С.: Київскій митрополіт Петъръ Могила и его сподвижники, I—II, Київ, 1883—98; Ліковські Е.: Унія Бжеска 1596, Познань, 1896; Левіцкі А.: Унія Фльоренцка в Польщі, Краків, 1899; Левицький О.: Внутрішній стан зах.-руської Церкви... в кінці XVI. та унія (Руська Історична Бібліотека, VIII, Львів, 1899; Голубинський Е.: Исторія русской Церкви, I—II, Москва, 1900—1; Жуковичъ Н.: Сеймовая боръба, I—IV, Спб., 1901—6; Абрегамъ В.: Повстане організації Косьцьола лацінськаго на Русі, I, Львів, 1904; Грушевський М.: Исторія України-Руси, I—IX, Львів-Київ, 1904—31; Чубатий М.: Західна Україна і Рим в XIII. в., Львів, 1917; Іщак А.: Уніонні й автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора («Богословія», I—II), Львів, 1923—24; Буду А.: Le Сент Сієте е ль Орієнту. Ортодокс Росс 1609—54, Прага, 1928; Таубе М.: Римъ и Русь в домонгольский периодъ (Кат. Временникъ), Париж, 1928; Томашівський Ст.: Зверхня історія київської Церкви (Записки Чина СВВ., том I—IV), Жовква, 1932.

